

УДК 2.28; 32.32

DOI 10.35433/PhilosophicalSciences.2(96).2024.23-36

РЕЛІГІЙНИЙ ПЛЮРАЛІЗМ ЯК ФЕНОМЕН: УКРАЇНСЬКІ РЕАЛІЇ В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

А. М. Колодний*, Л. О. Филипович**

У статті розглядається феномен релігійного плюралізму в контексті українських реалій, спричинених російсько-українською війною. Розкриваючи богословське бачення природи релігійної плюральності, автори з'ясовують умови постання на українських теренах в різні століття поліконфесійності і чинники нинішнього її збереження. Визначено особливості шляхів і засобів формування толерантності міжконфесійних відносин в Україні, можливості і форми включення в цей процес конфесійних спільнот, перспективи поліконфесійного життя нашої країни. Автори попереджають про небезпеки, які загрожують традиційному релігійному багатоманіттю України, що впродовж століть була прихистом для різних релігій і церков. На зменшення релігійного поля впливають різні причини, в т.ч. і те, як богослови ставляться до релігійного багатоманіття. Автори фокусуються на аналізі недавно прийнятого Закону України "Про захист конституційного ладу у сфері діяльності релігійних організацій", спростовують поширену думку про його дискримінаційний характер, що використовується деякими вітчизняними і зарубіжними експертами в спробах довести звуження свободи віросповідання й обмеження прав людини в релігійній сфері. Закон обмежує діяльність в Україні ворожої іноземної структури – РПЦ, але навіть це робить в демократичний спосіб. Кордони релігійної плюральності можуть зменшуватися або збільшуватися, але принцип має залишатися незмінним. Виходячи з того, що релігійний плюралізм – історичне надбання України, умова єдності і національної згуртованості, які треба зберігати та утверджувати, автори висновують, що держава і релігійні організації України працюють і працюватимуть на розвиток багатоманіття в усіх сферах життя, бо це – запорука демократичного розвитку будь-якої країни.

Ключові слова: релігійний плюралізм, поліконфесійність, поліконфесіоналізація, толерантність, свободу совісті і віросповідання, російсько-українська війна, контекстуальність, інтерпретативність, релігійна свобода.

* Анатолій Колодний / Anatolii Kolodnyi, доктор філософських наук, професор, Заслужений діяч науки України, головний науковий співробітник Відділення релігієзнавства (Інститут філософії імені Г. С. Сковороди Національної академії наук України, м. Київ Україна)
cerif2000@gmail.com

ORCID: 0000-0001-8717-9936

** Людмила Филипович / Liudmyla Fylypovych, доктор філософських наук, професор, провідний науковий співробітник Відділення релігієзнавства (Інститут філософії імені Г. С. Сковороди Національної академії наук України, м. Київ Україна)

lfilip56@gmail.com

ORCID: 0000-0002-0886-3965

RELIGIOUS PLURALISM AS A PHENOMENON: UKRAINIAN REALITIES IN THE CONDITIONS OF THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR

A. M. Kolodnyi, L. O. Fylypovych

The article examines the phenomenon of religious pluralism in the context of Ukrainian realities caused by the Russian-Ukrainian war. The authors warn about the dangers that threaten the traditional religious pluralism of Ukraine, which for centuries has been a refuge for various religions and churches. The reduction of the religious field is influenced by various reasons, including and how theologians treat religious diversity. Revealing the theological vision of the nature of religious pluralism, the authors find out the conditions for the emergence of multi-confessionalism on Ukrainian territory in different centuries and the factors of its current preservation. The features of the ways and means of forming tolerance of interfaith relations in Ukraine, the possibilities and forms of inclusion of religious communities in this process, the prospects of multi-faith life in our country are determined. The authors focus on the analysis of the recently adopted Law "On the protection of the constitutional order in the sphere of activities of religious organizations", refute the widespread opinion about its discriminatory nature, which is used by some domestic and foreign experts in attempts to prove the narrowing of freedom of religion and the restriction of human rights in the religious sphere. The law restricts the activity of a hostile foreign structure in Ukraine - the Russian Orthodox Church, but even this is done in a democratic way. The boundaries of religious pluralism may shrink or expand, but the principle must remain the same. In the end, the authors conclude that, based on the fact that religious pluralism is a historical heritage of Ukraine, a condition of unity and national cohesion that must be preserved and affirmed, the state and religious organizations of Ukraine are working and will work for the development of diversity in all spheres of life, because this - the key to the democratic development of any country.

Key words: religious pluralism, polyconfessionalism, polyconfessionalization, tolerance, freedom of conscience and religion, Russian-Ukrainian war, contextuality, interpretativeness, religious freedom.

Постановка проблеми. Релігійний плюралізм – це реальність сучасного духовного життя України, яка ніколи в своїй історії не була моноконфесійною. На її релігійній мапі навіть в періоди жорсткого державного контролю за релігійним життям народу уживалися різні духовні традиції. Україна навіть стала прихистком для деяких релігійних течій, гнаних на їхній історичній батьківщині.

Актуальність запропонованої теми підсилюється реальностями нинішнього моменту – російсько-українською війною, яка створила небезпеки для традиційного релігійного багатоманіття України. Війна загострила внутріправославний конфлікт, поляризуючи православних віруючих в їх орієнтаціях або на Московський патріархат, церкву країни-агресора, або на патріотичну автокефальну помісну Православну церкву України.

Війна змінює релігійний ландшафт України. Масове переселення українців

у силу військових дій та окупації всередині країни та за кордон змінює і кількість віруючих, і кількість їх громад в східних і південних регіонах. Руйнуються храми, молитовні будинки, мечеті та інші культові споруди, гинуть віруючі – військові й цивільні. Є випадки вбивства священників, тримання їх у полоні. Особливо вразливими від наслідків війни є релігійні меншини (мусульмани, юдеї, деякі протестантські деномінації, представники нових релігійних рухів). Війна критично вплинула на поляризацію релігійного середовища в його ставленні до агресії росії проти України. Характерно, що протистояння відбулося не між конфесіями (за винятком УПЦ і ПЦУ), а всередині деяких з них.

Перед українським суспільством постало складне завдання: зміцнити позитивне ставлення до релігійної плюральності, визнання іншого в релігійному світі, прийняти

різноконфесійне сприйняття один одного. Маючи вже певний досвід, зафіксований в діяльності міжконфесійних рад, Україна може запропонувати особливий режим взаємин між меншитарними і мажоритарними релігійними спільнотами і не тільки на словах (віровчення), а й в реальній діяльності (релігійна практика), утверджуючи справжню толерантність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Більшість процесів у релігійному житті України в часі війни фіксуються ЗМІ, соціальними мережами, експертами, але фактичні дані потребують теоретичного осмислення, яке почалося ще до 2014 р, а посилилося, ставши фокусом наукових інтересів науковців, з лютого 2022 р. Ще до початку повномасштабної війни вийшло декілька фундаментальних досліджень науковців відділення релігієзнавства Інституту філософії НАН України, в яких висвітлювалися не лише закономірності релігійних трансформацій, а піднімалися й методологічні проблеми [1; 2]. Академічні науковці обирали відповідні теми для дослідження, щоб актуалізувати функціональність релігії, інституційні процеси конфесійного життя світу та України [3; 4]. Крім колективних праць, вийшла низка індивідуальних монографій, зокрема, А. Колодного, А. Арістової, Л. Филипович, в яких значна увага приділялася питанням багатоманітності релігійного життя [5].

Релігійна плюральність світу та України розглядалася з різних аспектів – філософського, соціологічного, політологічного, правового [6] у ході багатьох конференцій, за результатами роботи яких випускалися збірки праць [7; 8].

Вперше плюральність як безпекова умова була проаналізована у відомій колективній монографії "Релігійна безпека/небезпека України", яка вийшла в 2018 р. й актуальність котрої досі не втрачена у перспективі змін, які відбуваються під час війни, яка об'єктивно не сприяє розвитку релігійного багатоманіття [9].

Неодноразово про плюралізм як характеру ознаку релігійного життя в Україні висловлювався відомий

американський соціолог релігії Хосе Казанова, чиї праці добре відомі в Україні [10]. До думки авторитетного вченого прислухаються вітчизняні релігієзнавці, поділяючи його розуміння секулярної держави, яка має обов'язок бути секулярною, щоб захищати релігійні права і свободи, дбати про збереження релігійної багатоманітності [11].

Ідея про присутність релігійного плюралізму як важливої риси українського духовного ландшафту панує і в концепції державно-церковних відносин в Україні, про що неодноразово заявляв очільник ДЕСС В. Єленський [12].

Ситуація війни, а особливо її повномасштабної стадії, актуалізувала питання методології релігієзнавчої науки, зокрема того, як потрібно вивчати релігійне життя у нових історичних умовах. Перші спроби методологічного переозброєння вітчизняного релігієзнавства [13; 14; 15] потребують подальшого розвитку. Автори статті, не відмовляючись від традиційних методологій і методів, пропонують контекстуалізувати будь-які явища з огляду на війну, чітко розмежовувати допустимість інтерпретаційних підходів і доречність суб'єктивних оцінок з боку агресора і жертви. При цьому дослідники релігії спираються на ту теоретичну базу, яка вже розроблена вітчизняним та зарубіжним релігієзнавством.

Мета статті – виходячи з фахового аналізу ситуації в духовно-релігійному просторі України під час війни, обґрунтувати та охарактеризувати нові методологічні підходи, які адекватно висвітлюють сучасні процеси плюралізації релігії.

Дискусія та результати. Існує безліч визначень "релігійного плюралізму", які виходять з різних аспектів і рівнів розуміння явища. Якщо говорити про індивідуальний рівень, то це стан, коли людина в релігійно різноманітному суспільстві має права, свободи та безпеку для сповідання обраної системи цінностей і відправлення культу. Якщо ж вийти на суспільний рівень, то йдеться про такий стан конфесійної ситуації в країні,

за якого наявне співіснування різних конфесійних спільнот, що мають зокрема відмінні віросповідання, незалежні у відносинах між собою, відокремлені від держави і переважно рівні перед законом. Підґрунтям такого плюралізму є суспільне визнання і законодавче закріплення права кожного громадянина сповідувати – індивідуально чи разом з іншими – будь-яку релігію, або не сповідувати жодної, вільно обирати, змінювати й поширювати свої релігійні переконання, чинити дії/поведінку відповідно до них. Релігійний плюралізм особливо виявляється в сучасному секуляризованому суспільстві за умов наявної у ньому демократії. Важливим підґрунтям для існування релігійного плюралізму є відсутність в країні державної релігії чи домінуючої церкви. Суб'єктами релігійного плюралізму постають як різноконфесійні групи-спільноти, так й окремі віруючі індивіди [16].

Важливою ознакою релігійного плюралізму є толерантність міжконфесійних відносин, готовність і здатність конфесій на взаємне обговорення взаємоне прийнятних проблем, пошук шляхів взаємопорозуміння і прийняття взаємодовільняючих рішень. Релігійна плюральність передбачає певну змагальність, конкурентність у змісті міжконфесійних відносин. Вона позначається і на структурі релігійності на різних рівнях її існування. Тут маємо і розвиток індивідуальних релігійних практик, і децентралізацію релігійних спільнот, і появу іноді громадянської релігії. Релігійна плюральність виявляється й у створенні міжконфесійних об'єднань, якими в Україні, зокрема, є Всеукраїнська Рада Церков і релігійних організацій та Всеукраїнська Рада релігійних об'єднань, низка міжхристиянських спільнот. Відтак релігійний плюралізм – це багатоконфесійність представників однієї соціальної чи етнічної групи, віруючих однієї держави [17].

Принципи свободи совісті як умова релігійного плюралізму стали базовими у багатьох країнах, коли церква

відокремилася від держави і почала утверджуватися терпимість до будь-яких конфесійних видів релігійності. Після багатовікового панування православ'я як державної релігії в Україні зрештою складається ситуація релігійного різноманіття, в якій реалізується демократичне право її громадян сповідувати будь-яку релігію.

У ході російсько-української війни абсолютно очевидним стало, що релігійний плюралізм неможливий в країнах тоталітарного правління. Незважаючи на конституційні чи законодавчі декларації таких держав, зокрема росії, про режим свободи совісті та віросповідання, на присутність у російській статистиці переліку зареєстрованих релігійних організацій, на заяви влади і керівників церков про свободу світогляду і релігійних переконань, на практиці бути віруючим в росії небезпечно, навіть для православних християн, якщо ти маєш особливу думку щодо стратегії і тактики як держави, так і церкви в суспільно-релігійних відносинах. На сьогодні в росії немає жодної опозиційної релігійної структури. Навіть позасоціальні свідки Єгови заборонені в 2017, які ніколи не протестували проти політичного і релігійного кремля. Тому загальнополітичною умовою для реального плюралізму є демократичний устрій країни, який гарантує права і свободи як окремій людині, так і різним спільнотам й організаціям.

Неможливо уявити релігійний плюралізм в теократичних державах, які й нині існують на мапі світу. Особливо це стосується мусульманських країн, де присутність юдейської і християнської спільнот є доволі проблематичною, не говорячи про інші релігії. Тому секуляризація, яка стала характерною ознакою суспільного життя європейців, американців та інших народів з XIX ст., є необхідною умовою для урізноманітнення духовно-релігійного простору як загалом у світі, так і в окремих регіонах та країнах.

Якщо для секулярного суспільства визнання полікультурності чи

полірелігійності є природним, то релігійний світ по-різному ставиться до множинності духовних традицій. Церкви, які займали домінуюче становище в релігійному житті світу або країн традиційного поширення, доволі обережні щодо плюралістичності світу. І це зрозуміло, бо визнання права іншого бути поруч може похитнути монополію на істину, на що претендує головна інституція. Сучасні богослови у новому документі Вселенського Православ'я закликають не боятися "реальності культурного та соціального плюралізму", а "радіше радіти динамічному поєднанню людських культур у сучасному світі", "дякувати Богові за скарб множинності культур світу та за благодатний дар їх мирного співіснування в сучасних суспільствах", в якому людські культури "дедалі частіше поділяють спільний громадянський і політичний простір" [18].

Деякі богослови пояснюють наявність плюралізму тим, що він є неминучим наслідком створеного Всевишнім наявного складно-структурованого буття. Означає він те, що людина і простір її існування – природний і суспільний, окрім їхньої єдності в Бозі, їх загального призначення і їхніх загальних метафізичних структур, створені з різної і різноманітної дійсності. Набуває цієї різності і сама людина. Походить вона з багатьох своєрідних джерел в такий спосіб, що власне людина не в змозі ані в теорії, ані на практиці звести цю різноманітність до єдиного спільного іменника як єдиного вихідного пункту, з якого цю різноманітність можна було б вивести, зрозуміти й осягнути. Богослови наголошують, що конкретна і цілком засвідчена єдність дійсності існує для людини як метафізичний постулат й есхатологічне сподівання, але не як щось, чим можна вільно розпоряджатися і чим можна оволодіти. Такий онтологічний плюралізм, за богословами, є ознакою створеності: тільки в Бозі все є і може бути єдністю. Саме в цьому для теологічних вчень знаходяться найглибші коріння бажаної толеранції [19].

Богослови зазначають наявність плюралізму у різних сферах людської життєдіяльності. Звідси їх висновок, що

в суспільній сфері не може й не має бути жодної і лише такої єдиної інституції (нею є винятково суверенний Бог), яка б керувала автоматично й адекватно всіма суспільними (в т. ч. й людськими) діями, приймаючи її водночас за виповнення власної і єдиної сутності. А оскільки навіть Церква, проголошуючи автономію між собою і державою, не визнає себе принципово єдиною інстанцією, що має всім розпоряджатися і все інше витлумачує при цьому як власну екстраполяцію, то звідси, як висновують богослови, ані держава, ані навіть Церква не репрезентують Бога в його абсолютній універсальній силі й повній владі у світі.

Плюралізм релігійний в богословському баченні постає не просто ідентичним з існуванням різних конфесійних течій теології, а в тому, що багато з них – їхні вчення, моделі мислення, методи обґрунтування та ін., існують поруч з іншими аналогічними конструктами думки у своїй відмінності й незрівнянності, часто без сподівань на досягнення якоїсь спільної точки зору з іншими конфесіями в низці питань світобачення, порозуміння, на основі чого (безумовно сприйнятого) можна було б проводити якусь змістовну дискусію [19].

Але таке визнання "іншого" притаманне не всім релігіям, і не в усі історичні періоди. Богослов'я поступово приходять до розуміння єдності в багатоманітності, хоча досі зберігаються течії, які стоять на позиціях ексклюзивізму: навіть визнаючи інші релігії, вони не вважають їх рівними собі, богоодкровенними, благодатними, правдивими, критикуючи відсутність загального визнання "останнього пророка", "останнього євангелія", "останнього шляху спасіння" або утверджуючи тільки свою єдиноістинність.

Поліконфесіоналізація – це закономірність світового релігійного життя, якої не уникнула й Україна. Україна – релігійно плюралістична країна віддавна. Вже в першому її владному утворенні Києво-Руській державі

співіснували вірування у своїх богів язичників різних племен, спробу поєднати яких в один пантеон прагнув здійснити (правда, безуспішно) князь Володимир у 982 році.

Специфічно сприйняли русичі у духовний світ і християнство після 988 року. Вони поєднали у своїх віруваннях цю релігію з язичництвом, а відтак стали фактично двовірними, що є закономірним, бо язичництво – це релігійна картина природи і діяльності-господарки людини в ній, а християнство – це релігійна картина людини у її відносинах з іншими людьми і з Богом. Саме тому, прийшовши на наші терени, християнство, із-за відсутності в нього якогось свого специфічного природобачення, не могло замінити чи вигіснити язичництво. Відтак й нині у віруваннях українців зберігається цей синкретизм, який означають як християнізоване язичництво або неоязичнене християнство. Саме подвійність світогляду є однією з підвалин тієї релігійної плуральності, яка характеризує духовний світ українського народу.

Поліконфесійність українців зумовлена також і тим, що, будучи межевою країною, тобто розташованою на пограниччі Сходу і Заходу, християнства та ісламу, двох основних течій християнства – православ'я і католицизму, Україна стала простором, де здавна проживають поруч представники різних релігійних вірувань. Таке сусідство, постійне спілкування, навіть співжиття різних вірувань формувало переконання, що релігійність є чимось особистісним, що із-за відмінності у віруваннях не слід допускати ворожнечі, якихось протистоянь, упереджень, що іншу релігійність та її носіїв слід сприймати спокійно, як даність, навіть з певною байдужістю. Донедавна українці були толерантні до представників інших етносів, громадян інших держав, до носіїв інших вірувань. Чуже для них, як правило, не виступало як вороже. Але війна внесла свої корективи в цю матрицю світоставлення. Толерантність українців щодо росіян і росії істотно

змінилась аж до дієвого несприйняття. Так, останні опитування 2024 року свідчать, що 94 % українців негативно ставляться до РФ, а 80 % – до росіян. Хоча ще у 2021 р., перед широкомасштабною війною, 75 % українців добре ставилися до росіян і 34 % до РФ. Після 24 лютого 2022 року: до РФ ставилося добре 2 % респондентів і до росіян 11 % респондентів [20].

Враховуючи кордоцентричний характер релігійності українського народу, що не передбачає створення якихось складних богословських систем, де, власне, частіше всього й виникає міжконфесійне протистояння, українці традиційно за своєю природою не є ворожими до світу та його представників. Притаманне українцям чуттєво-релігійне ставлення до життя формує толерантну культуру сприйняття і прийняття інших вірувань, бо ж емоційний світ віруючих різних конфесій майже збігається. Серед звичайних українців поширена думка, що католики, як і православні, "вірять в одного Бога і в Ісуса Христа, тільки в них по-іншому правиться". Своє ставлення до інших людей українець вимірює не їх конфесійністю чи світоглядними орієнтаціями. Нині, в часі війни, розділ пролягає між тими, хто виборює незалежність України, і тими, хто підтримує агресора і співпрацює з окупантами.

Світоглядну плуральність і поліконфесійність на теренах України забезпечував і соціальний чинник: українець завжди співчуває й доброзичливо ставиться до знедолених, скривджених. Певно тому він прийняв на свої землі вигнаних з Польщі євреїв, соцініан та антитринітаріїв, а з Росії – старообрядців, молокан і духоборів. Це також формувало поліконфесійну карту України. Відтак маємо підставу для висновку, що історія формувала Україну конфесійно плуральною, виховувала українця релігійно толерантним [21; 22].

Навіть в радянській Україні, де комуністична влада культивувала класову ненависть до капіталізму і релігії, духовне життя не було

одноманітним. Тут офіційно діяло 4,5 тис. громад 9 конфесій, що, зрозуміло, не можна порівняти з тими змінами на релігійній мапі, що відбулися за 30 років незалежності. Так, на 1.01.2022 р. – до початку повномасштабної агресії Росії проти України – відповідно до офіційної реєстрації нараховувалося майже 37 тис. релігійних спільнот більше ста різного віросповідного коріння (понад 50 – християнського, майже 10 – орієнталістського, 7 – рідновірського, 5 – мусульманського, 7 – іудейського й одиниці іншого, зокрема етнічних і синтетичних релігій; десятками можна лічити нові релігійні течії) [23]. Відомо, що ще близько трьох десятків різних релігійних течій у нас не зареєстровані, що дозволяється Законом (офіційна реєстрація релігійних спільнот в Україні не є обов'язковою) [23].

Вважалося, що конфесійна мережа України як релігійно плюральної країни на 1 січня 2022 р. в основному склалася. Поява нових релігійних рухів (наприклад, римська, мудрославна чи світославна релігії) не впливають на конфесійний ландшафт: такі спільноти матимуть обмежений успіх в поширенні, лишатимуться на рівні одиничних громад. Віруючі люди України у своїх конфесійних уподобаннях вже в основному визначилися.

Але від 2014 р., а особливо після 2022 р. ситуація почала змінюватися, що, на думку експертів, може загрожувати релігійному плюралізму в Україні. Хоча держава послідовно відстоює принцип поліконфесійності, стверджує, що Україна і надалі буде залишатися толерантною країною, постійно посилається на нашу історичну традицію, демократичну законодавчу базу, відсутність державної Церкви, діяльність різних міжконфесійних всеукраїнських об'єднань. Але ризики для релігійного плюралізму завжди існували, навіть в довоєнний час, що залежало від державної політики в сфері свободи совісті, від політичних орієнтацій державних і релігійних лідерів. А в часі війни небезпечність

викликів для релігійного плюралізму зростає вразі – через об'єктивні і суб'єктивні обставини, які потрібно аналізувати та упереджувати.

Вже зараз очевидно, що війна переформатовує релігійний ландшафт України, загалом зменшуючи і кількість віруючих, і кількість їх громад в силу масової міграції українців, знищення культових споруд, вбивства священнослужителів, загибелі віруючих військових і цивільних. Особливо потерпають від війни представники релігійних меншин. Україна втратила сотні мусульманських громад (через анексію Криму та окупацію східних областей, де традиційно проживали етнічні носії ісламу), зменшилась кількість юдеїв (які завжди потерпали від православних фанатиків, а тому активно і зараз емігрують), буддистів та крішнаїтів, свідків Єгови, мормонів, послідовників різних протестантських деномінацій.

Після зміни в українському суспільстві панівного статусу УПЦ МП, яка диктувала всім іншим релігіям, як треба ставитися до релігійної плюральності, оскільки вважала себе єдиною істинною церквою, важливо відновити дружнє сприйняття іншого в релігійному світі, з'ясувати різноконфесійне сприйняття один одного. Маючи вже певний досвід, зафіксований в діяльності міжконфесійних рад, Україна може запропонувати особливий режим взаємин між міноритарними і мажоритарними релігійними спільнотами і не тільки на словах (віровчення), а в ділах (релігійна практика), утверджуючи справжню толерантність. Всі ці процеси фіксуються ЗМІ, соціальними мережами, експертами, але фактичні дані потребують ще теоретичного осмислення.

Неабияким викликом для релігійного плюралізму став нещодавно ухвалений Закон України "Про захист конституційного ладу у сфері діяльності релігійних організацій", який викликав неоднозначну реакцію як в Україні, так і за її межами [24].

Ще у 1991 році Верховна Рада України ухвалила доволі ліберальний Закон "Про свободу совісті і релігійні організації", який врахував демократичні принципи міжнародних правових документів зі свободи релігії. Релігійну плюральність українського суспільства він закріпив законодавчо [25].

1) Закон насамперед закріпив свободу віросповідань. Відтак маємо зареєстрованими нині більше ста різних релігійних течій і конфесійних спільнот.

2) Він не обмежує права громадян перед Законом із-за їх релігійної належності і водночас застерігає від використання релігії для розпалювання ворожнечі й ненависті, ображення почуттів іншовірних.

3) Закон декларує рівність всіх віросповідань та релігійних організацій, недопущення встановлення будь-яких переваг або обмежень якоїсь з релігій, певного віросповідання чи релігійної організації.

4) Відокремивши церкву від держави, Закон забороняє політичну діяльність релігійних організацій, причетність їх до політичного життя, а відтак і визнання в той чи інший спосіб якоїсь релігійної організації (Церкви) державною, не допускає підключення окремих релігійних організацій до виконання державних функцій чи одержання державного фінансування.

5) Релігійний плюралізм в країні забезпечується також відокремленням школи від Церкви. Державна освіта у нас є світською. Вона через різні релігієзнавчі дисципліни, які викладаються в статусі обов'язкових у системі освіти, дає об'єктивні, конфесійно неупереджені знання про різні релігії, формує толерантні міжконфесійні відносини.

6) Закон не забороняє місіонерську діяльність будь-якої конфесії, в тому числі й зарубіжне релігійне місіонерство. Хоч останнє дещо вороже сприймається історичними церквами

Проте при цьому актуалізувалися питання: Чи Законом 1991 р. "Про свободу совісті і релігійні організації" був абсолютно гарантований релігійний

плюралізм в Україні? Чи не існувало якихось обмежень свободи віросповідань з боку владних структур? Чи всі права і свободи були захищені? Чи всі громадяни України відчували себе рівними в українському суспільстві за віросповідною ознакою? Чи не дискримінувався громадянин України за релігійну належність?

Експерти постійно відстежували проблемні аспекти релігійного життя. Так, зокрема, зазначалося, що, враховуючи юридично зафіксоване відокремлення церкви від держави, вищі державні посадовці, зокрема і Президент України, не повинні відкрито демонструвати конфесійну належність із широким залученням до цього засобів масової інформації. Ще донедавна громадськість фіксувала вираження симпатій Президента і його Адміністрації до певної церкви, зокрема В. Януковича до Української православної церкви або УПЦ Московського Патріархату, а П. Порошенка до новоутвореної Православної Церкви України. Для державного службовця канонічною має бути будь-яка релігійна спільнота, що одержала державну реєстрацію, а не лише та, до якої він сам належить, чи яка йому чимось імпонує. Антизаконним є вияв симпатій можновладців до певних церков і при реституції майна, виділенні земельних ділянок під храмові забудови, в запрошеннях на участь в різних урочистостях представників конфесій тощо. У календарі релігійних свят, які є вихідними днями, тривалий час значилися лише свята православних християн східного обряду. Хоч ця релігія і є домінуючою в країні і до неї відносять себе понад 50 % українців, але ж є й інші конфесії, зокрема мусульмани й іудеї, для яких значимими є інші свята. Відзначення їх ними у формі вихідного дня також має бути передбачене законом.

Зазначалося, що Закон не враховує також особливості діяльності релігійних меншин, наявність серед дітей в школі при проведенні уроків християнської етики не лише християн.

Але варто визнати те, що саме Закон 1991 року створив умови для розвитку релігійних громад в Україні, гарантував їм захист, а інколи й підтримку з боку держави. Держава розуміла загалом, що Україна й надалі має залишатися країною законодавчо закріпленого і громадською думкою прийнятого релігійного плюралізму, що є об'єктивною умовою панування свободи віросповідань.

За час розбудови України як держави відбулися важливі події і в релігійному житті, які не знищили історичну релігійну багатоманітність, а навіть приростили останню. Важливим чинником у гарантуванні поліконфесійності України і в толерантизації міжконфесійних відносин постанала Українська Революція гідності 2013-2014 років. Вона остаточно поховала колонізаторські сподівання московського патріархату на монополізм у духовній сфері, продемонструвала дієвий майданний експеримент толерантизації міжконфесійних відносин. Протидія українців деспотичній владі Януковича, яка зігнорувала прагнення українського народу йти в Європу і взяла курс на входження України фактично в свій минулий, з її 350-літнім гнобленням Росією колоніальний статус в Митному союзі, об'єднало в цьому протесті мільйони українців різних віросповідань. На сцену Майдану для виголошення ранкової молитви щодня протягом трьох місяців піднімалися представники різних конфесійних інституцій країни. В молитовному єднанні стояли архієпископ Євстратій із Київського Патріархату, єпископ Володимир Черпак із Автокефальної Церкви, глава українських греко-католиків Святослав Шевчук і єпископ Римо-Католицької Церкви Станіслав Широкоградюк, старший єпископ Церкви християн віри євангельської Михайло Паночко та інші. Не питаючи про віросповідну належність поранених героїв Майдану, їх несли в православні, католицькі або протестантські храми. В наметові міжконфесійні храми заходили віруючі різних віросповідань.

Ніхто не зважав на конфесійну належність тих, хто потребував допомоги в одязі, їжі, медичній допомозі. Не виникало питання про конфесійність і при формуванні майданівської самооборони. Підтримку ідеям Майдану висловила Всеукраїнська Рада Церков і релігійних організацій, яка об'єднає найбільші релігійні спільноти країни і нараховує майже 90 % її релігійної мережі [2].

Війна, яка почалася в 2014 р., також стала випробуванням на релігійну толерантність українців, їх солідарну позицію в утвердженні цінностей вільного і відкритого суспільства. Там, куди прийшла російська окупація, релігійний плюралізм був згорнутий. Запанувала тільки одна, дозволена московією РПЦ. Всі конкуруючі проукраїнські громади заборонені. З Криму і окупованих східних областей України виїхали українські православні, греко-католики, протестанти, навіть мусульмани та юдеї. Передбачаючи переслідування, покинули свої рідні землі представники багатьох релігійних напрямків.

З початком повномасштабної агресії перед віруючими всіх конфесій постали виклики не тільки віросповідні, а й екзистенційно-цивілізаційні: залишатися в московсько-православній парадигмі чи прямувати в Європейський Союз. Багато або значна кількість громадян України, а серед них і православні християни, все ще ніяк не можуть зробити свій цивілізаційний вибір і відмовитися від приналежності до путіно-кирилівської росії як спадкоємиці СРСР. Виходячи з небезпек для України і всього світу, які створює політичний кремль та його сервелістська РПЦ, та усвідомлюючи відповідальність перед громадянами України, міжнародною спільнотою, які поважають свободу совісті і віросповідання, народні депутати Верховної Ради 20 вересня 2024 р. ухвалили Закон України "Про захист конституційного ладу у сфері діяльності релігійних організацій" [24]. У процесі його підготовки автори Закону уважно і тривало працювали над змінами до Закону 1991 р.

Новий Закон, як додаток до базового, декілька разів змінював назву, але жодного разу там не йшлося про заборону УПЦ, хоча були депутатські ініціативи такий закон прийняти, але на парламентському розгляді таке не проходило. Первісно йшлося про "Про внесення змін до деяких законів України щодо діяльності в Україні релігійних організацій" [26], яким передбачалося наступне: "не допускається діяльність релігійних організацій, які афілійовані із центрами впливу релігійної організації (об'єднання), керівний центр (управління) якої знаходиться за межами України в державі, яка здійснює збройну агресію проти України"; "діяльність релігійної організації може бути припинена у судовому порядку за позовом центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері релігії, або прокурора", в тому числі "у разі виявлення інших порушень вимог щодо створення і діяльності релігійної організації (об'єднання), встановлених Конституцією України, цим та іншими законами України"; центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері релігії уповноважується на «проведення релігієзнавчої експертизи діяльності релігійних організацій щодо виявлення підлеглості у канонічних та організаційних питаннях із центрами впливу релігійної організації (об'єднання), керівний центр (управління) якої знаходиться за межами України в державі, яка здійснює збройну агресію проти України; видання приписів щодо усунення порушень, виявлених за результатами проведення релігієзнавчої експертизи, у місячний строк з дня видання такого припису; звернення до суду з позовом щодо припинення діяльності релігійної організації у разі невиконання нею приписів щодо усунення порушень, виявлених за результатами проведення релігієзнавчої експертизи, у встановлені строки".

Після першого голосування і внесення 1200 правок Закон отримав

іншу назву – "Про захист національної й громадської безпеки, прав і свобод людини у сфері діяльності релігійних організацій". У народі цей закон назвали "Про заборону УПЦ", хоча ні УПЦ, ні будь-яка інша релігійна організація в тексті не згадувались. На друге, остаточне голосування Закон пройшов під уточненою назвою, за що проголосувало 265 народних депутатів.

Чисто теоретично можна припустити, що закон, який заборонив на території України Російську церкву і ті релігійні організації, які афілійовані із російськими центрами, вплине на конфесійну різноманітність України, зменшить кількість конфесій. Як мінімум одна конфесія – РПЦ – має припинити своє існування. На думку деяких експертів, найбільший ризик припинення діяльності виникає для УПЦ, яка має нарешті самовизначитися: хто для неї є Церквою-Матір'ю, чи дійсно вона є самостійною і незалежною, як зазначено в оновленому Статуті УПЦ, прийнятому на соборі УПЦ в травні 2022 р. Голова Державної служби України з етнополітики та свободи совісті (ДЕСС) В. Єленський, коментуючи ухвалений закон, неодноразово підкреслював, що заборона діяльності РПЦ не означає автоматичну заборону діяльності УПЦ (МП). Закон чітко визначає, що в Україні забороняється діяльність Російської православної церкви як іноземної релігійної організації з керівним центром у державі-агресорі та зареєстрованою відповідно до законодавства цієї держави. До релігійних організацій, що належать до РПЦ, застосовуватиметься заборонна процедура, але не в дусі силового вульгарного антиклерикалізму, а через правові механізми, приписи і суд. Якщо релігійна організація відмовляється виконувати припис, ДЕСС матиме право звернутися до суду. І суд, як і має бути в демократичному суспільстві, буде виносити рішення про припинення діяльності релігійної організації.

Закон стосується не тільки РПЦ та структур, які входять до її складу.

Йдеться про діяльність інших іноземних релігійних організацій на території України. Якщо їхня діяльність не шкодить національній або громадській безпеці, публічному порядку, здоров'ю, моралі, правам і свободам інших осіб, то вони зможуть функціонувати вільно. Забороняється діяльність іноземних релігійних організацій, які 1) знаходяться в державі, яка визнана такою, що здійснила або здійснює збройну агресію проти України та/або тимчасово окупувала частину території України; 2) прямо або опосередковано (в тому числі через публічні виступи керівників або інших органів управління) підтримують збройну агресію проти України.

Не секрет, що в Україні є такі релігійні організації, які досі підтримують зв'язок (в різних формах) з росією, критикують українську владу та її оборонно-захисну політику в російсько-українській війні, пропагують братську любов до росіян і позитивно ставляться до росії. Прийнятий закон – це шанс і можливість задуматися над своєю релігійною і

громадянською ідентичністю, зробити правильні висновки.

Держава не зацікавлена руйнувати структуру релігійного життя в Україні, яка складалася роками. Вона, впроваджуючи закон в життя, піклується про те, щоб не зашкодити релігійній плюральності, не обмежувати свободу совісті і віросповідання в Україні. На це спрямовані численні консультації, парламентські слухання, наукові форуми, прес-конференції, комунікація з різними сегментами українського і зарубіжного життя для прояснення позиції України щодо релігійного плюралізму, свободи релігії і національної безпеки.

Висновок. Релігійний плюралізм – це історичне надбання України, яке потрібно зберегти. Це – умова єдності і національної згуртованості сьогодні, що треба утверджувати. Це – запорука демократичного розвитку в майбутньому, що потребує прогнозування і перспективного бачення.

ЛІТЕРАТУРА

1. "Русский мир" Кирила не для України. Зб. наук. ст. За ред. проф. А. Колодного. К.: УАР, 2014. 343 с.
2. Филипович Л., Горкуша О. Майдан і Церква: хроніка подій та експертні оцінки. К.: Самміт Книга, 2014. 650 с.
3. Інституційні процеси конфесійного життя світу й України. Кол. монографія за ред. проф. А. Колодного. К.: УАР, 2015. 384 с.
4. Функціональність релігії: український контекст. К.: УАР, 2017. 339 с.
5. Колодний А. Релігійне життя України в особах його діячів і дослідників. К.: Інтерсервіс, 2017. 740 с.
6. Яремчук С. С. Релігійний плюралізм у сучасному соціологічному теоретизуванні. *Науково-теоретичний альманах "Грані"*. 2017. Т. 20. № 9. С. 38–45.
7. Історія релігій в Україні. Наук. щорічник 2015. Кн. 1. Львів: Логос, 2015. 656 с.
8. Релігійна свобода: Релігійне життя України і світу за умов свободи релігії і віросповідань. Науковий щорічник № 20 / за ред. А. Колодного і Л. Филипович. К.: 2017. 193 с.
9. Релігійна безпека / небезпека України. Збірник наукових праць і матеріалів / за ред. проф. Анатолія Колодного. К.: УАР, 2019. 316 с.
10. Казанова Х. Релігія в сучасному світі: плюралізм, секуляризація, глобалізація. Видавництво Українського католицького університету. Львів 2019. 348 с.
11. Міжнародний симпозіум "Релігійний плюралізм, релігійна свобода і виклики для демократії". URL: <https://iieci.ucu.edu.ua/ua/events/public-talk-religious-freedom-and-religious-pluralism-learning-from-american-struggles/> (дата звернення: 11.08.2024).
12. Головна риса українського релігійного ландшафту – це релігійний плюралізм –

Голова ДЕСС під час зустрічі з німецькими єпископами. URL:<https://www.vin.gov.ua/upravlinnia-u-spravakh-natsionalnostei-ta-relihii/61951-proiekt-hope-for-life-ukraine-dopomoha-likarni-176>(дата звернення: 11.08.2024).

13. Fylypovych L., Vladychenko L., Tytarenko V. Scholarly Study of Religion in Ukraine. *Occasional Papers on Religion in Eastern Europe*. 2022. Vol. 42. Iss. 3. Article 3; URL:<https://www.webofscience.com/wos/woscc/full-record/WOS:000791582100002>(дата звернення: 11.08.2024).

14. Филипович Л., Титаренко В., Горкуша О. Контекстуалізація як один із головних методологічних підходів релігієзнавчого дослідження в період російсько-української війни. *Філософська думка*. 2023. № 1. С. 7–25.

15. Филипович Л., Титаренко В. Методологічні виклики релігієзнавчого осмислення релігійної реальності в умовах війни. *Актуальні проблеми сучасної філософії та науки: виклики сьогодення: зб. наук. праць / редкол. М. А. Козловець, Л. В. Горохова, О. В. Чаплінська [та ін.]. Житомир: Видавничий центр ЖДУ імені Івана Франка, 2022. С. 166–169.*

16. Україна поліконфесійна. Колективна монографія. За редакцією А. Колодного і П. Павленка. К.: Інтерсервіс, 2021. 384 с.

17. Толерантність: сфера міжконфесійних відносин. Релігієзнавчий аналіз. Збірник за ред. А. Колодного і Л. Филипович. К.: ЦеРІС, 2004. 189 с.

18. За життя світу. На шляху до соціального етосу Православної Церкви. URL: https://risu.ua/za-zhittya-svitu-na-shlyahu-do-socialnogo-etosu-pravoslavnoji-cerkvi_n103522 (дата звернення: 11.08.2024).

19. Плюралізм онтологічний. Плюралізм теологічний. *Українська релігієзнавча енциклопедія*. В 4-х тт. Том II. К., 2023. С. 623–626.

20. Як українці ставляться до Росії та росіян: КМІС оприлюднив результати дослідження. URL: <https://suspilne.media/culture/793355-ak-ukrainci-stavlatysa-do-rosii-ta-rosian-kmis-opriludniv-rezultati-doslidzenna/>(дата звернення: 11.08.2024).

21. Український світ в його релігійних вимірах: колективна монографія / За ред. професорів Л. Филипович та А. Арістової. Київ, 2022. URL: https://drive.google.com/file/d/1FhWP6mH_76WKJbtzoMtQrxsEevx6KLVu/view (дата звернення: 11.08.2024).

22. Конфесійне багатоманіття України в контексті її духовного і національного відродження. Збірник за ред. А. Гудими і А. Колодного. Київ-Тернопіль, 2007. 213 с.

23. Звіт про мережу релігійних організацій. Станом на 1 січня 2022 року. URL:<https://dcss.gov.ua/statistics-rel/> (дата звернення: 11.08.2024).

24. Закон України "Про захист конституційного ладу у сфері діяльності релігійних організацій". URL:<https://kompkd.rada.gov.ua/uploads/documents/35048.pdf>

25. Закон України "Про свободу совісті і релігійні організації". URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987-12#Text> (дата звернення: 11.08.2024).

26. Проект Закону "Про внесення змін до деяких законів України щодо діяльності в Україні релігійних організацій". URL: <https://www.kmu.gov.ua/bills/proekt-zakonu-pro-vnesennya-zmin-do-deyakikh-zakoniv-ukraini-shchodo-diyalnosti-v-ukraini-religiyних-organizatsiy> (дата звернення: 11.08.2024).

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. "Russkyi myr" Kyryla ne dlia Ukrainy. [Kirill's "Russian world" is not for Ukraine]. (2014). *Zb. nauk. st. Za red. prof. A. Kolodnoho*. К.: UAR (in Ukrainian).

2. Fylypovych, L., Horkusha, O. (2014). *Maidan i Tserkva: khronika podii ta ekspertni otsinky*. [The Maidan and the Church: a chronicle of events and expert assessments]. К.: Sammit Knyha (in Ukrainian).

3. *Instytutsiini protsesy konfesiinoho zhyttia svitu y Ukrainy*. [Institutional processes of religious life in the world and Ukraine]. (2015). *Kol. monohrafiia za red. prof. A. Kolodnoho*.

K.: UAR (in Ukrainian).

4. Funktsionalnist religii: ukrainskyi kontekst. [Functionality of religion: the Ukrainian context]. (2017). K.: UAR (in Ukrainian).

5. Kolodnyi, A. (2017). Relihiine zhyttia Ukrainy v osobakh yoho diiachiv i doslidnykiv. [Religious life of Ukraine in the person of its leaders and researchers]. K.: Interservis (in Ukrainian).

6. Yaremchuk, S. S. (2017). Relihiinyi pliuralizm u suchasnomu sotsiologichnomu teoretyzuvanni. [Religious pluralism in modern sociological theorizing]. *Naukovo-teoretychnyi almanakh "Hrani"*. T. 20. № 9. S. 38–45 (in Ukrainian).

7. Istoriiia religii v Ukraini. Nauk. shchorichnyk 2015. [History of religions in Ukraine. Science yearbook 2015]. (2015). Kn. 1. Lviv: Lohos (in Ukrainian).

8. Relihiina svoboda: Relihiine zhyttia Ukrainy i svitu za umov svobody religii i virospovidan. Naukovyi shchorichnyk № 20. [Religious freedom: Religious life of Ukraine and the world under the conditions of freedom of religion and belief. Scientific yearbook № 20]. (2017). Za red. A. Kolodnoho i L. Fylypovych. Kyiv (in Ukrainian).

9. Relihiina bezpeka / nebezpeka Ukrainy. Zbirnyk naukovykh prats i materialiv. [Religious security / danger of Ukraine. Collection of scientific papers and materials]. (2019). Za red. prof. Anatoliia Kolodnoho. K.: UAR (in Ukrainian).

10. Kazanova, Kh. (2019). Relihiia v suchasnomu sviti: pliuralizm, sekularyzatsiia, hlobalizatsiia. [Religion in the modern world: pluralism, secularization, globalization]. Vydavnytstvo Ukrainського katolytskoho universytetu. Lviv (in Ukrainian).

11. Mizhnarodnyi sympozium "Relihiinyi pliuralizm, relihiina svoboda i vyklyky dlia demokratii". [International Symposium "Religious Pluralism, Religious Freedom and Challenges for Democracy"]. URL: <https://iieci.ucu.edu.ua/ua/events/public-talk-religious-freedom-and-religious-pluralism-learning-from-american-struggles/> (last accessed: 11.08.2024) (in Ukrainian).

12. Holovna rysa ukrainskoho relihiinoho landshaftu – tse relihiinyi pliuralizm – Holova DESS pid chas zustrichi z nimetskyymi yepyskopamy. [The main feature of the Ukrainian religious landscape is religious pluralism – the Head of DESS during a meeting with German bishops]. URL: <https://www.vin.gov.ua/upravlinnia-u-spravakh-natsionalnostei-ta-relihi/61951-proiekt-hope-for-life-ukraine-dopomoha-likarni-176> (last accessed: 11.08.2024) (in Ukrainian).

13. Fylypovych, L., Vladychenko, L., Tytarenko, V. (2022). Scholarly Study of Religion in Ukraine. *Occasional Papers on Religion in Eastern Europe*. Vol. 42. Iss. 3. Article 3. URL: <https://www.webofscience.com/wos/woscc/full-record/WOS:000791582100002> (last accessed: 11.08.2024) (in English).

14. Fylypovych, L., Tytarenko, V., Horkusha, O. (2023). Kontekstualizatsiia yak odyin iz holovnykh metodologichnykh pidkhodiv relihiieznavchoho doslidzhennia v period rosiisko-ukrainskoi viiny. [Contextualization as one of the main methodological approaches of religious research during the Russian-Ukrainian war]. *Filosofska dumka*. № 1. S. 7–25 (in Ukrainian).

15. Fylypovych, L., Tytarenko, V. (2022). Metodologichni vyklyky relihiieznavchoho osmyslennia relihiinoi realnosti v umovakh viiny. [Methodological challenges of religious understanding of religious reality in the conditions of war]. *Aktualni problemy suchasnoi filosofii ta nauky: vyklyky sohoddennia: zb. nauk. Prats*. Redkol. M. A. Kozlovets, L. V. Horokhova, O. V. Chaplinska [ta in.]. Zhytomyr: Vydavnychiy tsentr ZhDU imeni Ivana Franka. S. 166–169 (in Ukrainian).

16. Ukraina polikonfesiina. Kolektyvna monohrafiia. [Ukraine is polyconfessional. Collective monograph]. (2021). Za redaktsiieiu. A. Kolodnoho i P. Pavlenka. K.: Interservis (in Ukrainian).

17. Tolerantnist: sfera mizhkonfesiinykh vidnosyn. Relihiieznavchyi analiz. [Tolerance: the sphere of interfaith relations. Religious analysis]. (2004). Zbirnyk za red. A. Kolodnoho i L. Fylypovych. K.: TseRIS (in Ukrainian).

18. Za zhyttia svitu. Na shliakhu do sotsialnoho etosu Pravoslavnoi Tserkvy. [For the life of the world. On the way to the social ethos of the Orthodox Church]. URL: <https://risu.ua/za->

zhittya-svitu-na-shlyahu-do-socialnogo-etosu-pravoslavnoji-cerkvi_n103522 (last accessed: 11.08.2024) (in Ukrainian).

19. Pliuralizm ontolohichnyi. Pliuralizm teolohichnyi. [Pluralism is ontological. Pluralism is theological]. (2023). *Ukrainska rehiiieznavcha entsyklopediia*. V 4-kh tt. Tom II. K., S. 623–626 (in Ukrainian).

20. Yak ukraintsi stavliatsia do Rosii ta rosiian: KMIS opryliudnyv rezultaty doslidzhennia. [How Ukrainians feel about Russia and Russians: KMIS published the results of the study]. URL: <https://suspilne.media/culture/793355-ak-ukrainci-stavlatsia-do-rosii-ta-rosian-kmis-opriludniv-rezultati-doslidzenna/> (last accessed: 11.08.2024) (in Ukrainian).

21. Ukrainskyi svit v yoho rehiiinykh vymirakh: kolektyvna monohrafiia. [The Ukrainian world in its religious dimensions: a collective monograph]. (2022). Za red. profesoriv L. Fylypovych ta A. Aristovoi. Kyiv. URL: https://drive.google.com/file/d/1FhWP6mH_76WKJ6tzoMtQrxsEevx6KLVu/view (last accessed: 11.08.2024) (in Ukrainian).

22. Konfesiine bahatomanittia Ukrainy v konteksti yii dukhovnoho i natsionalnoho vidrodzhennia. [Confessional diversity of Ukraine in the context of its spiritual and national revival]. (2007). Zbirnyk za red A. Hudymy i A. Kolodnoho. Kyiv-Ternopil (in Ukrainian).

23. Zvit pro merezhu rehiiinykh orhanizatsii. Stanom na 1 sichnia 2022 roku. [Report on the network of religious organizations. As of January 1, 2022]. URL: <https://dessa.gov.ua/statistics-rel/> (last accessed: 11.08.2024) (in Ukrainian).

24. Zakon Ukrainy "Pro zakhyst konstytutsiinoho ladu u sferi diialnosti rehiiinykh orhanizatsii". [Law of Ukraine "On Protection of the Constitutional Order in the Field of Activities of Religious Organizations"]. URL: <https://kompkd.rada.gov.ua/uploads/documents/35048.pdf> (last accessed: 11.08.2024) (in Ukrainian).

25. Zakon pro svobod sovisti i rehiiini orhanizatsii. [Law of Ukraine "On Freedom of Conscience and Religious Organizations"]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987-12#Text> (last accessed: 11.08.2024) (in Ukrainian).

26. Proekt Zakonu "Pro vnesennia zmin do deiaknykh zakoniv Ukrainy shchodo diialnosti v Ukraini rehiiinykh orhanizatsii". [Draft Law "On Amendments to Certain Laws of Ukraine Regarding the Activities of Religious Organizations in Ukraine"]. URL: <https://www.kmu.gov.ua/bills/proekt-zakonu-pro-vnesennya-zmin-do-deyakikh-zakoniv-ukraini-shchodo-diyalnosti-v-ukraini-religiynikh-organizatsiy> (last accessed: 11.08.2024) (in Ukrainian).

Receive: September 02, 2024

Accepted: September 28, 2024